

המצוות בפדשה

המצוות בפרשת השבוע - הלכה ואגדה

"את ה' אלוקיך תירא" - יראת שמים

גדרי המצוות וטעמיהם מהראשונים

ספר החינוך

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן, ובכל מין האדם. וזאת אחת מן המצוות התמידיות על האדם שלא יפסק חיובן מעל האדם לעולם אפילו רגע אחד, ומי שבא דבר עברה לידו חייב להעיר רוחו ולתת אל לבו באותו הפרק שהשם ברוך הוא משגיח בכל מעשה בני אדם וישיב להם נקם כפי רוע המעשה.

ועובר על זה ולא שת לבו בכך באותן שעות, ביטל עשה זה, שזו היא שעת קיום עשה זה בכיוון. ואולם כל ימי האדם וכל עתותיו בכלל המצווה לעמוד וריזו ונזכר עליה.

מצוה תל"ב - מצוות יראת השם

גדר המצווה - להיות יראת ה' על פנינו תמיד לבלתי נחטא, כלומר שנירא ביאת ענשו ולא יהיה לבבנו בלי מגור אליו כל היום, ועל זה נאמר [דברים י', כ'], את ה' אלהיך תירא וכו'.

שורש המצווה ביראת ה' נגלה לכל רואי השמש, כי השמירה הגדולה מן החטא הוא יראת ענשו.

וידיני המצווה כלולים בפשט הכתוב.

נידונים הלכתיים מהאחרונים ועוד

יראה לכבודו ורוממותו ועוצם גבורתו, ואיננה סרה מן האדם ולא נפרדת ממנו כל ימי חייו, וזאת העליונה שבמדרגות יראי אלהים, אשר נזכרו בספרים ביראה, והוא המבואר אל האהבה הזכה והכוסף המצער.

וכן כתב במסילת ישרים כ"ד - "אמנם צריך שנקדים כי מיני היראה הם ב' שהם ג': האחד קלה מאד להשיגה אין דבר קל כמוהו, והב' קשה מן הכל, ושלימותה כמו כן שלימות גדול מאד.

יש יראת העונש, וזהו המין האחד, ויש יראת הרוממות, וזהו המין הב', שיראת החטא חלק ב' ממנו, ונבאר עתה ענינם והבדליהם: יראת העונש, כפשוטה שאדם ירא מעבור את פי ה' אלהיו מפני העונשים אשר לעבירות, אם לגוף, ואם לנפש וכו', ואין יראה זו ראויה אלא לעמי הארץ, ולנשים אשר דעתן קלה, איך אינה יראת החכמים ואנשי הדעת.

המין הב' הוא יראת הרוממות, והוא שהאדם ירחק מן החטאים, ולא יעשה מפני כבודו הגדול יתברך שמו וכו', היא היראה המשובחת שנשתבחו בה חסידיו עולם, והוא מה שמשא מדבר ואומר (דברים כ"ח): ליראה את השם הנכבד והנורא הזה את ה' אלהיך".

וכן כתב בפירוש קדמון על הדרגת ברמב"ם הלכות יסודי התורה פרק ב' - "היראה וכו' נחלקת לשני חלקים. האחת היא יראת עמי הארץ והנשים וקטני השכל שייראו השם ויעבדו אותו שמה ימית אותם או יהרוג בניהם או יחסרם ממון או שלא ינחילם גן עדן, והחלק השני היא היראה האמיתית והוא כשיתבונן במעשה הקל וישיג מהם גדלו וידע שהוא בריה שפלה קלה וכו' יירא ויפחד פחד גדול".

מה התכלית - יראה או תורה

בשבת ל"א - "אמר רבה בר רב הונא כל אדם שיש בו תורה ואין בו יראת שמים, דומה לגזבר שמסרו לו מפתחות הפנימיות ומפתחות החיצונות לא מסרו לו בהי עייל. וברש"י - "יראת שמים דומה לפתחים חיצונים, שדרך להם נכנסים לפנימיתם, כך, אם ירא שמים הוא נעשה חרד לשמור ולעשות, ואם לא אינו חש לתורתו".

ומבואר שיראת שמים נחשבת חיצונית לתורה ולמצוות, ומטרתה להביא אליהם. אמנם בהמשך שם משמע להיפך, שיראת שמים היא הפנימית והתורה היא החיצונית והיא שער המביא אל היראה - "מכריז רבי ינאי חבל על דלית ליה דרתא, ותרעא לדרתא עביד" [שאין לו דירה אך עושה שער לדירה]. ומשמע דקאי על הענין דלעיל, באדם שיש בו תורה בלי יראת שמים.

וכן נראה ביומא ע"ב שהובא מאמר זה אחרי שדברו בתלמידי חכמים שאין להם יראת שמים - "אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן מאי דכתיב למה זה מחזיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין, אוי להם לשונאיהן של תלמידי חכמים

יראת העונש ויראת הרוממות

הרמב"ם בספר המצוות כתב בגדר מצווה זו שהוא ציווי על 'יראת העונש' - והמצווה הרביעית היא שצונו להאמין יראתו יתעלה ולהפחד ממנו ולא נהיה ככופרים ההולכים בקרי אבל נירא ביאת ענשו בכל עת והוא אמרו יתעלה (ואתחנן ו) את ה' אלוקיך תירא".

אמנם בהלכות יסודי התורה ב' כתב מצווה זו בענין יראת הרוממות - "האל הנכבד והנורא הזה מצווה לאהבו וליראה אותו שנאמר ואהבת את ה' אלהיך, ונאמר את ה' אלהיך תירא. והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו, בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים וכו', וכשמחשב בדברים האלו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות".

ונראה ששני הסוגים הם בכלל המצווה, אלא שהדרגה הפחותה היא 'יראת העונש', והדרגה המעולה היא 'יראת הרוממות'. ויתבאר עוד להלן.

היראה העיקרית - יראת הרוממות

בסוטה כ"ב אמרו - "ת"ר שבעה פרושין הן [סוגי פרישות לא רצויה, כמבואר שם] פרוש שיכמי, פרוש נפקי, פרוש קיזאי, פרוש מדוכיא, פרוש מה חובתי ואעשנה, פרוש מאהבה, פרוש מיראה. פרוש שיכמי, זה העושה מעשה שכם וכו'. [ופירש רש"י - מיראה - של עונשין]. אמרו ליה אב"י ורבא לתנא: לא תייתי פרוש מאהבה פרוש מיראה [שאלו רצויים הם מפני מה שיוצא מהם], דאמר רב יהודה אמר רב: לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אפי' שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה".

ומבואר בזה שיראת העונש עצמה אינה עיקר היראה, עד שסברו לומר שאינו דבר רצוי, ואף במסקנא לא אמרו אלא מפני מה שגורם לבסוף לקיום התורה לשמה.

ועיין שם בדף ל"א - "תניא, רבי שמעון בן אלעזר אומר: גדול העושה מאהבה יותר מן העושה מיראה, שזה תלוי לאלף דור, וזה תלוי לאלפיים דור, הכא כתיב: לאלפים לאהבי ולשומרי מצוותי, והתם כתיב: ולשומרי מצותיו לאלף דור".

וכתב ברש"י שם - "ואין אלו דומין לפרוש מאהבה לפרוש מיראה (לעיל כב): דהנהו מן מאהבת שכו ומיראת פורענות הקללות והעונשין והכא מאהבת המקום ומיראתו שמוראו גדול ומוטל על הבריות".

וגם בדבריו מבואר שהיראה העיקרית היא יראת הרוממות, ורק עליה נאמר שהשכר תלוי לאלף דור.

וכן כתב בחובות הלבבות שער אהבת ה' פרק ו' - "והיראה על שני פנים: אחד מהם, יראת ענשו ונסיונו וכו', והוא מקצר ממדרגת יראי אלהים, וכו', והשני,

והדרך להשבה אל הלב היא על ידי התבוננות וחזרה אף על הדברים הפשוטים, וככל שיחזור על זה בהתפעלות ובציור חושי, יושפע הרגש יותר מפני שהרגש תלוי מאוד במוחש, ויתבאר עוד להלן.
[ועיין ב"שערי אור" להגר"י בלאזר סימן ב' שהאריך בענין זה].

יראה צריכה לימוד והרגל

דברים י"ד - "וְאָכַלְתָּ לֶפְנֵי ה' אֱלֹקֶיךָ בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר לְשַׁכֵּן שְׁמוֹ שָׁם מֵעֶשֶׂר יָמֵי הַיָּרֵךְ וְיָצִיחֶךָ וּבְכֹרֶת קָקָרְךָ וְצִאָנְךָ לְמַעַן תִּלְמַד לִירְאָה אֶת־ה' אֱלֹקֶיךָ כָּל־הַיָּמִים".

וכתב האבן עזרא למען תלמד - "הטעם: כי כאשר תלך אל מקום הכבוד שם ילמדוך [הכהנים העומדים שם לפני ה' - רמב"ן]. וטעם שנית - להיות למען תלמד, כטעם עגלה מלומדה (הושע י, יא), והטעם רגילות, והוא הישר בעיני".

וברבנו בחיי דברים ח' - "כלומר שתהיה מלומד ותרגיל טבעך בעבודת הש"י עד שלא תצטרך לטרוח עליו, ויהיה מעשה היראה דבר טבעי אצלך לעשותו כשאר הדברים הטבעיים אשר אתה עושה בטבע".

ומבואר בזה, שיראת שמים צריכה לימוד, וצריכה הרגל, ושעל ידי ההרגל אפשר לקנות יראה כדבר טבעי.

הדרך להשיג יראת שמים - בהתבוננות

באבות ג' שנינו - "עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים ואי אתה בא לידי עבירה דע מאין באת ולאן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון מאין באת מטפה סרוחה וכו'".

והנה שני הדברים הראשונים הם ברורים לכל אדם [אפילו מי שח"ו אינו מאמין] בדעתו, ועל כרחך כוונתו במה שאמר "הסתכל" היא להתבוננות והתרכזות בענין זה, שזה יביאנו להרגיש זאת ברגש.

ובשבת לא' - "אמר רבה: מאי דכתיב זה דרכם כסל למו, יודעין רשעים שדרכם למיתה, ויש להם חלב על כסלם. שמא תאמר שכחה היא מהן תלמוד לומר ואחריהם בפיהם ירצו סלה".

ומבואר בזה שידיעת האמת בשכל אינה מספיקה, וצריכים ידיעה חזקה יותר והיינו ידיעה ברגש [שהיא המנהלת את חיי האדם באופן מעשי].

וכן מצינו ברמב"ם שתלה ענין היראה בהתבוננות - ביסודי התורה ב' - "והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו, בשעה שיתבונן האדם במעשיו ובראויו הנפלאים הגדולים".

ובחובות הלכות בהמשך שם כתב - "אבל אנחנו חייבין להתבונן מן הבורא מדרך הבחינה [היינו התבוננות] ובידיעת מה שאנו חייבין מעבודתו, ודעתנו השקפתו על נגלותו ונסתרותיו, כמ"ש הכתוב בושו והכלמו מדרכים בית ישראל".

ומכל זה מתבאר - שיש צורך לאדם לקחת לעצמו זמן ומקום המתאימים להתבוננות ועיון בספרי מוסר המדברים על עניינים אלו, כדי להשיג יראת שמים [וכידוע שהגרי"ס הוסיף ענין של לימוד בקול ב"התפעלות הנפש" עיין "אור ישראל ו' ועוד, וב"כח הציור" שם ז' ועוד, שזה משפיע על הרגש יותר].

השפעה מצטברת על "תת מודע" מכל התבוננות ורגש מועט

כתב הגרי"ם ב"אור ישראל מכתב י" - "אל יפול לב האדם בלמדו מוסר ואינו מתפעל, ואין רושם בנפשו מוצאת [שאינו מוצא בנפשו שום רושם] לשנות דרכו, ידע נאמנה אם כי לא נגלה לעיני בשר הרושם, עיני השכל רואות, ברבות העתים, בריבוי הלימוד, מתקבצות הרשימות הנעלמות, לאדם אחר יתפך, ותאורתו נאסרה לכל תפרוץ הרבה, ויש אשר תבטל, והנסיון יעיד בהשקפה קלה, על לומד מוסר אם מעט ואם הרבה, ביתר שאת יעלה על בני גילו ברעיונו וכל הנהגתו".

ובמכתב ו' שם כתב - "בהתפעלות נפשי כל התפעלות עושה רושם מה בבחינת הכחה [תת מודע], וכשיתחברו התפעלות נפשית רבות בדבר אחד, בלי הפסק זמן גדול ביניהם, דהיינו ע"י התעוררות קטנות ביניהם, כמו בלימוד השכלי על ידי תורה מעט בין הלימוד בביור, יולדו כוחות נפשות הכהים [ב"תת המודע] אשר חזקים המה להוציא פעולתם".

החיוב ללמוד בספרי המוסר

במסכת תמיד דף כ"ח אמור שהדרך הישרה להצלחה היא על ידי אהבת תוכחות - "תניא, רבי אומר: איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם - יאהב את התוכחות, שכל זמן שתוכחות בעולם - נחת רוח באה לעולם, טובה וברכה באין לעולם, ורעה מסתלקת מן העולם, שנאמר ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב".

וגם מזה יש לנו ללמוד החיוב המוטל על האדם, להוכיח את עצמו בלימוד בספרי היראים.

שעוסקין בתורה, ואין בהן יראת שמים. מכריז רבי ינאי: חבל על דלית ליה דרתא, ותרעא לדרתיה עביד".

וכן כתב להדיא ברש"י שם - "ותרעא לדרתיה עביד - שהתורה אינה אלא שער ליכנס בה ליראת שמים לכך צריך שתקדים לו יראת שמים.

ומבואר בזה שהמטרה הסופית היא יראת שמיים.

ויתכן ליישב - שבתחילה דברו ביראת העונש שהיא המבוא לתורה ומצוות וכפשוטו לשון רש"י שם "אם ירא שמים הוא נעשה חרד לשמור ולעשות".

אמנם דברי ר' ינאי מדברים ביראת הרוממות, והיינו שתכלית התורה היא להביא ליראת הרוממות [שהיא קרובה לאהבת ה' ולדביקות בו כדברי החובות הלכות הנ"ל] וכלשון רש"י כיומא "שהתורה אינה אלא שער ליכנס בה ליראת שמים", ומי שלומד התורה באופן שלא יביאנו לבסוף לזה, הרי הוא כאדם שאין לו דירה ובונה לו שער.

וכעין זה כתב בפירוש הקדמון הנ"ל על הרמב"ם - "ומצאנו בתורה שני כתובים. האחד מורה שהיראה מביאה לידי עשיית כל המצוות שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלוקיך שואל מעמך כי אם ליראה כו' [לשמור את מצוות ה' ואת חוקותיו]. והשני מורה שלא נצטוונו בכל המצוות אלא כדי שנגיע בהן ליראה שנאמר ויצוינו ה' לעשות את כל החוקים האלה ליראה את ה' אלוקינו. וההכרע ביניהם שהיראה יש לה ג' קצוות, הקצה הראשון הוא תחילתה והיא קודמת לכל המצוות. שהיראה מן המלך לא יעבור על דבריו. וע"ז אמר כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו וכו'. והחלק השני הוא סוף היראה והיא היראה האמיתית לא יגיע אדם לה אלא אחר עשיית כל המצוות וכו' וכשיגיע לזו המעלה יתק ממנה למעלת האהבה, שהאהבה לעולם לא תהיה אלא לאחר היראה".

יישוב נוסף לסתירה הנ"ל

עוד יתכן ליישב - ששניהם מדברים ביראת הרוממות אלא שנחלקו המימרות, איזו מעלה חשובה יותר, האם יראה או תורה.

ובאמת הובאו שתי דעות בזה בגמרא שם, אם "בר אוריין" עדיף או "דחיל חטאין" עדיף - "אמר רב יהודה לא ברא הקדוש ברוך הוא את עולמו אלא כדי שיראו מלפניו, שנאמר והאלהים עשה שיראו מלפניו. רבי סימון ורבי אלעזר הוו יתבי, חליף ואזיל רבי יעקב בר אחא. אמר ליה חד לחבריה ניקו מקמיה, דגבר דחיל חטאין הוא, אמר לו אידך ניקו מקמיה דגבר בר אוריין הוא. אמר ליה אמינא לך אנא דגבר דחיל חטאין הוא ואמרת לי את בר אוריין הוא, תסתיים דרבי אלעזר הוא דאמר דגבר דחיל חטאין הוא, דאמר רבי יוחנן משום רבי אלעזר אין לו להקדוש ברוך הוא בעולמו אלא יראת שמים בלבד, שנאמר ועתה ישראל מה ה' אליהך שואל מעמך כי אם ליראה וגו' וכתיב ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה וגו', שכן בלשון יוני קורין לאחת הן תסתיים".

[ובמסילת ישרים בהקדמתו הביא מאמר זה וכתב עליו - "והנה הכתוב אומר (איוב כח, כח): הן יראת ה' היא חכמה, ואמרו רבותינו ז"ל (שבת לא): "הן" - אחת, שכן בלשון יוני קורין ל"אחת" הן. הרי שהיראה היא חכמה והיא לבדה חכמה"].

יראת שמים אינה קיימת באופן טבעי

לכאורה היה צריך להיות, שכל אדם שהוא מאמין בה' בדעתו תהיה לו יראת שמים באופן טבעי בהרגשתו [כמו דברים רבים שאדם יודע בשכלו והוא נזהר בהם מאוד, גם כשלא ראה זאת בחוש]. ומכל מקום במציאות רואים שאין זה כך.

וכתב בחובות הלכות שער הבחינה ה' - שהיה הכרח לזה כדי שיהיה מקום לבחירה, ומחמת צורך הבריאה ביטלו זאת - "ומן התימה הגדול, שהוטבע האדם על הבושת מבני אדם כעבור מה שזכרנו, מתועלותיו בה, ויותר ממה שזכרנו, ולא הוטבע על הבושת מבוראו, המשקיף עליו תמיד, כדי שלא יהיה מוכרח על עבודתו אותו, ויחלש חיוב תגמולו עליה".

ונראה שאף שנתבטלה ההרגשה הטבעית בכל הנוגע לכח הבחירה של האדם, מכל מקום בדעתו של האדם אין לו מניעה להבין זאת, אלא שקבע הבורא [לצורך כח הבחירה] שההרגשה לא תושפע מהידיעה בעניינים אלו.

וכן אמרו בשבת ל"א שאין לרשעים חסרון בידיעה - "אמר רבה: מאי דכתיב זה דרכם כסל למו, יודעין רשעים שדרכם למיתה, ויש להם חלב על כסלם. שמא תאמר שכחה היא מהן תלמוד לומר ואחריהם בפיהם ירצו סלה".

ובאמת בכל עניני העולם ההרגשות הם המנהלות את האדם יותר מאשר דעתו ושכלו, וההרגשה תלויה בחוש, ולכן ככל שהדבר רחוק מן החוש קשה לאדם להרגיש זאת ולנהל את חייו על פי זה.

ומכל מקום יש הבדל, שבשאר עניינים, אין מרחק גדול כל כך בין הידיעה לבין החוש, וכל שברור לאדם בדעתו בבחירתו ענין מסוים, הרי זה פועל על הרגשתו אף לנהל את חייו בפועל לפי זה.

ולפי זה עבודת האדם היא להשיב את ידיעות האמת אל לבו והרגשתו, שגם ירגיש זאת וינהל את חייו לפי ידיעות אלו.